

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ (Львів)

**БОРГОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДРУКАРЯ
ІВАНА ФЕДОРОВИЧА ПЕРЕД КРАКІВСЬКИМ
КУПЦЕМ ФОЛЬТИНОМ БЕРТОЛЬДО
ВІД 29 ТРАВНЯ 1581 РОКУ**

Архівні матеріали про життя і діяльність друкаря Івана Федоровича, як відомо, збереглися лише із західноукраїнського, насамперед – львівського, періоду його біографії. Їх залучення до наукового обігу започаткував ще 1836 р. Денис Зубрицький¹. Своєрідним підсумком цієї роботи став корпус документів до історії друкарства в Україні перед серединою XVII ст.² За минулі від часу його публікації чверть століття нові документальні матеріали до біографії І.Федоровича залучалися до наукового обігу лише тричі: у 1988 р. Володимир Кравченко подав згадку про друкарівський фільварок у Заблудові (1588)³, Ігор Мицько навів дані до його перебування на Волині⁴, Ярослав Ісаєвич оприлюднив контракт друкаря з вроцлавським гравером Блазіусом Ебішем на виготовлення мідеритів для планованого видання Біблії⁵ з актових книг Люблінського війтівсько-лавницького уряду від 3 червня 1578 р. Крім того, Вікторія Колосова⁶ пригадала забуту публікацію знаного дослідника волинської старовини Ореста Фотинського, який ще 1902 р. опублікував згадку про Івана дякона,

¹ *Zubrzycki D.* Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. – Lwów, 1836. – S.59–60.

² Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Збірник документів. – К., 1975. – С.17–82.

³ *Кравченко В.* Актові книги міста Володимира про першодрукаря Івана Федорова та його соратників // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні. Тези республіканської науково-теоретичної конференції 20–22 квітня 1988 р. – Львів, 1988. – С.138. Нотатка, безперечно, стосується того маєтку з дару литовського гетьмана Григорія Хоткевича, про який друкар згадує у післямові львівського Апостола 1574 р.

⁴ *Мицько И.З.* Новые документы о пребывании Ивана Федорова на Волыни // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – М., 1979. – С.192–195.

⁵ *Исаевич Я.Д.* Новый документ об Иване Федорове // Федоровские чтения 1978. – М., 1981. – С.5–13.

⁶ *Колосова В.П.* К биографии Ивана Федорова: (Новый документ) // Книга: исследования и материалы. – М., 1991. – Сб.62. – С.159–164.

будівника Дерманського монастиря, підтверджену володимирським єпископом Іезекиїлом Курцевичем, щодо млина в Дермані для місцевого мельника Івашка Куцковича та його нащадків⁷.

Унікальний контракт І.Федоровича з Б.Ебішем вказав на люблінський слід у біографії друкаря, який уперше виявився ще 1886 р., коли Станіслав Пташицький залучив до наукового обігу віднайдену серед матеріалів львівського міського архіву датовану 5 вересня 1582 р. заяву львів'янина Івана Минця, за якою 16 червня 1582 р. в Любліні Михайло Войтович зі Слуцька відступив синові друкаря Іванові борг І.Минця⁸.

Систематичне вивчення актових матеріалів люблінського міського архіву засвідчило, що на цьому люблінська сторінка біографії друкаря не завершилася: крім згаданого контракту з Б.Ебішем, в актових книгах люблінського війтівсько-лавничого уряду віднайшлося ще боргове зобов'язання І.Федоровича перед краківським купцем Фольтином Бертольдо⁹.

Ім'я Ф.Бертольдо добре відоме біографам московського друкаря – його залучив до наукового обігу 1964 р. Євгеній Немировський, який віднайшов у львівському міському архіві датовану 9 вересня 1585 р. заяву Сенька Корунки та його дружини Анни і Сацька Сеньковича про отримання через львівського аптекаря Єроніма Вітенбергера від Ф.Бертольдо 200 примірників Острозької Біблії (без початків) і двох друкарських верстатів, які заставив І.Федорович¹⁰. Це була основна частина спадщини друкаря, неодноразово згадуваної у львівських документах після його смерті¹¹, проте в жодному з цих актів немає відомостей про початок стосунків друкаря з краківським купцем. Оскільки у відповідних актових записах фігурували двісті примірників Острозької Біблії та два друкарських верстати, можна було лише здогадуватися, що ці стосунки налагодилися в останній період життя І.Федоровича, коли він ще працював над виданням Острозької Біблії (на це вказувала наявність у Ф.Бертольдо багатьох її примірників без початків), і після завершення основних робіт над нею, позаяк серед заставленого майна згадуються два друкарських верстати. Оскільки Ф. Бертольдо був краків'янином, стосунки могли зав'язатися також при перебуванні друкаря у цьому місті в 1583 р.¹² – таку версію прийняв Мечислав Гембарович¹³.

⁷ Фотинский О.А. Материалы для истории монастырей и церквей волынских // Волинский историко-археологический сборник. – Житомир, 1900. – Вып.2. – С.252–253.

⁸ Ptaszycki S. Iwan Fedorowicz drukarz ruski we Lwowie z końca XVI wieku // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. – Kraków, 1886. – Т.ХІ. – С.43. Пор.: Першодрукар... – №22.

⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie. – Księgi miejskie Lublina. – Sygn.14. – S.148.

¹⁰ Немировский Е.Л. Первопечатник Иван Федоров. Жизнь и деятельность // Полиграфия. – М., 1964. – №3. – С.12–13. Пор.: Першодрукар... – №46.

¹¹ Першодрукар... – №24, 39, 45, 46, 47.

¹² Див.: Першодрукар... – №40. Краківські стосунки Івана Федоровича простежуються від весни 1577 р.: Першодрукар... – №12.

¹³ Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569–1583 na tle epoki, cz.2: Opiekunowie i współpracownicy // Roczniki biblioteczne. – Wrocław, 1969. – Z.3–4. – S.458, 460, 461.

Нововіднайдений люблінський документ не лише дозволив вийти поза рамки припущень у цьому питанні, але й виявив нові важливі дані для з'ясування окремих моментів біографії та професійної діяльності московського друкаря періоду його перебування в Україні.

Нововіднайдений актовий запис датується 29 травня 1581 р. і не тільки є єдиним документом друкаря з цього року, який досі пощастило розшукати в архівах, але й постає першим після 29 жовтня 1579 р., коли у Львівському гродському уряді земський возний Грицько склав заяву про незаконне стягнення податку з І.Федоровича¹⁴, документальним слідом його активності¹⁵! Він фігурує в акті з титулом друкаря “найяснішого пана, пана Костянтина, київського воєводи і князя на Острозі”, який лише двічі згадується у відомих досі документах¹⁶. Запис неспростовно доводить, що в травні 1581 р. княжий друкар укотре побував у Любліні. У зіставленні зі згадуваним його перебуванням тут 1578 р. та його сина в червні 1582 р. цей факт вказує, що на терені міста І.Федорович, мабуть, мав доволі стабільні інтереси, викликані, очевидно, насамперед репутацією Любліна як жвавого торговельного осередку.

Текст нововиявленого документа не дає жодних відомостей про попередні контакти друкаря з краківським купцем. Проте значна сума грошей, яку надав у позику Ф.Бертольдо, дозволяє твердити, що нововідцей актовий запис фіксує не сам початок стосунків, а скоріше вже котрийсь із наступних етапів їхнього розвитку. З тексту запису випливає, що друкар позичив 700 флоринів¹⁷. Забезпеченням цієї суми виступає “...quingenta Biblia sacra rutenice impressa nondum ad finem usq[ue] continuata et consumata”¹⁸. Повернення боргу передбачалося розділити на дві частини. Першу з них за умовою слід було внести під час ярославського Успен-

¹⁴ Першодрукар... – №17.

¹⁵ Наступний відомий актовий запис походить з 3 лютого 1582 р., коли І.Федоров разом з львівським передміщанином Миколою Дашковичем визнав борг на суму 102 золотих і 10 грош краківському купцеві Варфоломієві Шембеку: Першодрукар... – №19.

¹⁶ Вперше як слуга князя Острозького І.Федоров виступає у датованій 5 березня 1578 р. складеній перед Луцьким гродським урядом заяві про надання Тимофієві Михайловичу, слугі Михайла Гарабурди, повноваження на стягнення боргу від віленського міщанина Якова Максимовича (Першодрукар... – №14), далі він названий друкарем князя Острозького вже тільки в угоді з Грицем Івановичем від 26 лютого 1583 р. (Першодрукар... – №23).

¹⁷ У травні 1574 р. таку саму суму йому позичив львівський сідляр Сенько Каленикович: Першодрукар... – №6. Це два найбільших документально зафіксованих борги, в які будь-коли входив друкар.

¹⁸ З цієї нотатки цілком однозначно випливає, що умова передбачала заставу у вигляді недодрукованих примірників Острозької Біблії. Тому цілковито позбавленим підстав є твердження М.Гембаровича (*Gębarowicz M. Iwan Fedorow... – S.461*), нібито Ф.Бертольдо дозволив підсунути собі “здефектовані” примірники: насправді йшлося про недодруковані екземпляри видання, а текст нововіднайденого документа вказує, що друкаря даремно запідозрено в непорядності.

ського ярмарку, тобто – всього лише через три місяці. Короткий термін вказує на те, що друкар сподівався незабаром отримати значну суму грошей. Проте відповідне місце документа чи не насамперед цікаве з огляду на розширення географії інтересів та перебування І.Федоровича – опубліковані досі джерела не фіксували Ярослав у його *itinerarium*. Залишається невідомим, чи друкар побував у місті й повернув відповідну частину боргу. Публікований нижче запис, який фіксує первісні умови позики, засвідчує, що з часом її характер змінився. Насамперед привертає увагу те, що в пізніших львівських джерелах стосовно контактів з Ф.Бертольдо згадується лише двісті примірників Біблії, тоді як нововіднайдений люблінський документ називає цифру п'ятсот. Натомість з'являються два заставлених друкарських верстати, про які немає згадки в умовах позики. Безперечно, за цим мають стояти якісь суттєві зміни в розвитку спричинених люблінською позикою стосунків друкаря з краківським купцем, проте вони не відображені у віднайдених досі документах. Принаймні нині є підстави твердити, що відомі досі стосунки друкаря з Ф.Бертольдо впливали саме з люблінської угоди, й відкинути припущення М.Гембаровича, за яким позика була оформлена лише при перебуванні друкаря у Кракові на початку 1583 р.¹⁹ Встановлена дата вказує, що позичені гроші, мабуть, призначалися для завершення тієї частини тиражу Острозької Біблії, яка перейшла до І.Федоровича.

Актові матеріали львівського походження дають певні відомості про долю цієї частини друкаревої спадщини. З нововіднайденого люблінського документа випливає, що на забезпечення позики на суму сімсот золотих він віддав п'ятсот примірників Острозької Біблії без початків. Оскільки уповноваженим Ф.Бертольдо у цій справі, як видно з цитованої заяви С.Корунки та С.Сеньковича від 9 вересня 1585 р., був львівський аптекар Єронім Вітенбергер, можна припустити, що до числа зазначених п'ятисот примірників могли входити ті двісті, які він відпродав сідляреві С.Сеньковичу та його дружині Євфимії Богатирівні, на що вказує їхня заява від 3 вересня 1583 р.²⁰ Датоване 7 лютого наступного року поквитування підтверджує, що вони оцінювалися на триста золотих²¹. Як можна припускати, решта примірників малася на увазі, зокрема, в тому друкаревому майні, що було під міською юрисдикцією і фігурує у претензіях кредиторів до спадку І.Федоровича²². Далі 9 вересня 1585 р. С.Корунка та С.Сенькович, як зазначалося, поквитувалися з Ф.Бертольдо двомастами примірниками Біблії без початків, які вони отримали через Є.Вітенбергера. 2 жовтня того ж року проведено урядову оцінку друкаревого майна, яке зберігалось

¹⁹ *Gębarowicz M. Iwan Fedorow...* – S.458, 460. Таке припущення давало підстави для твердження, нібито наприкінці життя друкар потребував значних грошових сум, що, у свою чергу, могло б слугувати вказівкою на його значну активність у цей період.

²⁰ Першодрукар... – №24.

²¹ Там само. – №28.

²² Там само. – №25, 26, 32, 33, 34, 39, 43.

в будинку Івана Білдаги²³. В акті згадано сто двадцять неоправлених примірників Біблії по чотири золотих і вісімдесят неповних примірників по два золотих і п'ятнадцять грошів. Устаткування майстерні оцінено на сто сорок два золотих і шість грошів. На жаль, ці відомості не дозволяють остаточно з'ясувати всі питання, які постають у зв'язку з заставою І.Федоровича Ф.Бертольдо під забезпечення грошової суми, позиченої, як тепер уже відомо, в Любліні наприкінці травня 1581 р. Суми грошей і примірників Острозької Біблії та обсяг тексту, наявного в окремих примірниках, не сходяться, за чим, очевидно, стоять невідомі нам обставини тривалого руху заборгованості друкаря перед краківським купцем та складний, лише частково відображений у випадково вцілілих документах характер взаємовідносин кредиторів і спадкоємців друкаря.

Нововіднайдений люблінський документ І.Федоровича не лише додає нові факти до його біографії, дає можливість відсіяти необґрунтовані припущення, але й дозволяє з'ясувати окремі нові обставини його життєвого шляху. Проте насамперед ця знахідка вказує, що можливості відкриття нових документальних джерел до українського періоду діяльності московського друкаря далеко не вичерпані й подальше систематичне опрацювання актових матеріалів може принести незнані досі відомості до його біографії. Окремого наголошення заслуговує та обставина, що люблінські документи друкаря вказують на його значну активність на ярмарках у Любліні та Ярославі. Очевидно, за цим стоїть важливий "ярмарковий" аспект біографії І.Федоровича, викликаний інтересами збуту його продукції, не зафіксований у виявлених дотепер матеріалах архіву московського друкаря і через те досі переочуваний його біографами²⁴.

ДОКУМЕНТ

1581 р., травня 29. Люблін. – Заява Івана Федоровича, друкаря князя Костянтина Острозького, у Люблінському війтівсько-лавничому уряді про одержання від краківського купця Фольтина Бертольдо в борг семисот золотих під заставу п'ятисот неповних примірників Острозької Біблії

Iwan Chwiedorowicz cum Foltino Bertolt.

Coram officio aduocati et scabinorum comparens personaliter famatus Ioannes Chwiedorowicz impressor Illustris et Magnifici Domini Domini Constantini palatini Kiowien[is] et ducis in Ostrog ac palam libere et per expressum recognouit et fassus est. Quia debet ac tenetur certi et liquidi debiti famato Foltino Bertoldt cui et negociatori cracoviensi septingentos florenos monetae numeriq[uae] polonicorum unumquenq[ue] florenum triginta grossis computando in quibus oppignorat illi et

²³ Там само. – №47.

²⁴ За матеріалами люблінського міського архіву, друкарі активно діяли в місті, тому люблінські акти І.Федоровича органічно вписуються в загальну картину тутешнього середовища та його зв'язків.

inuadiat quingenta Biblia sacra rutenice impressa nondum ad finem usque] continuata et consumata. Quorum septingentorum florenorum medietatem nempe trecentos quinquaginta florenos debet numerare ac persolvere Jaroslaviae pro nundinis Assumptionis Beatae Mariae Virginis proxime et immeditate celebrand[um]. Aliam vero medietatem videlicet trecentos quinquaginta florenos persolvere tenebitur Leopoli pro nundinis sanctae Agnetis ibidem proxime et immeditate in anno Domini 1582 celebrand[um] parata pecunia sine dilationibus, appellationibus, exceptionibus, cantelis iuris coloribus ac remedys non defendendo se hiteris moratorys et salui conductus Sacrae Regiae Maiestatis sed parata et prompta pecunia sub vadio similis summae et sine omni iuris strepitu. Quod memoriali solidatum est.

Archiwum Państwowe w Lublinie. – Księgi miejskie Lublina. – Sygn.14. – S.148. Оригінал.